

АНАЛИЗ НА ЛЪЖИТЕ В ОБЩЕСТВЕНИЯ ЖИВОТ

Нина М. Ралева

София, България
ralevanina84@gmail.com

РЕЗЮМЕ — Всичко започва преди хиляди години от Източна Африка, когато нашите предшественици напускат своите земи и се отправят на пътешествие към Северна Африка, Европа и Азия.

Пътят им е белязан от три ключови революции: когнитивна, земеделска и научна, които отнемат повече от 70 000 години докато ги изведат до хабитата на еволюирания вид *Sapiens* (мъдър) от рода *Homo* (човек).

По време на това пътешествие шимпанзетата, горилите и орангутаните постепенно пренасочват енергията си от бицепсите към невроните, изправят се на два крака, овладяват огъня, развиват мускулите на ръцете и пръстите си, изобретяват лодката, кандилото, стрелите, лъка, иглите, и започват да формират социални връзки. По пътя от Източна Африка към Евразия те се срещат и кръстосват с други видове, в резултат на което се появява съвременният човек.

Ключови думи: вяра, лъжи, публично поведение, революция, човек

ANALYSIS OF THE LIES IN PUBLIC LIFE

Nina M. Raleva

Sofia, Bulgaria
ralevanina84@gmail.com

ABSTRACT— Hundreds of years ago, our predecessors left out their lands and took a tour towards North Africa, Europe and Asia. Their way throughout was highlighted by three key revolutions: Cognitive, Agricultural and Scientific revolution. As a result, they have re-directed their energy from the biceps to the nerves and started grouping and forming social unions. Socializing has made *Homo sapiens* the most evolved humankind ever. Within the social groups, fiction and belief were born and populated rapidly. Since then, they have become an inevitable part of the public life of *Homo sapiens*.

Keywords: beliefs, behavior, lies, public, revolution, *Homo-sapiens*

ВЪВЕДЕНИЕ

По темата за произхода на човека съществуват редица теории. Като общоприета се определя “теорията за заместването”. Нейните привърженици смятат, че *Homo sapiens* се отличава от останалите човешки видове (Неандерталеца, *Homo erectus*, Денисовия човек) по миризма, телесна структура и начин на съвкупяване, в резултат на което по време на своето пътешествие към Европа и Азия не се кръстосва, а измества останалите видове. Така се формира “чистата” теория за произхода на съвременния човек, която бива общоприета. Не без значение е и фактът, че тази теория е политически удобна, тъй като изключва вероятни твърдения за генетични различия между съвременните човешки групи. (Ю. Харари:12-24).

Тук възниква въпросът как *Homo sapiens* успява да измести останалите човешки видове и да се утвърди като последния такъв. Въпреки че няма еднозначен отговор, смята се че *Homo sapiens* е бил по-добър ловец, събирач и е разполагал с по-добре развити социални умения от останалите.

Социалното сътрудничество се сочи като ключа за оцеляване и възпроизводство на *Homo sapiens*. С появата на малки, йерархични социални структури, в които се формират близки отношения се свързват и първите сведения за съществуването на легенди, митове и богове, чиято фикциона същност способства колективната дейност. Безпрецедентното умение на *Homo sapiens* да си сътрудничи с други индивиди му позволява да измества и да завладява (пак там: 20-29).

С течение на времето хората създават сложна мрежа от социални връзки, която се поддържа и развива с помощта на фикцията. Според академиците, фикцията представлява въобразена реалност, в която всеки вярва, а чрез общосподеленото вярване се упражнява всеобщо въздействие.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Историята познава много примери на общосподелено вярване, които в различните исторически епохи са предопределяли световния ред. Известен е примерът с Хитлер, който изследователите наричат “изкусен манипулатор”, тъй като умее да внушава общосподелени вярвания. Благодарение на вродения си талант да внушава и на солидния опит, натрупан с годините, той успява да поведе огромни маси от хора като ги накара да повярват в една въобразена реалност за нов ред.

Интересен пример за уменията на Хитлер да внушава въобразени реалности дава Пол Екман (2011:11-13). В книгата си “Излъжи ме ако можеш”, американският професор разказва за срещата между Хитлер и Чембърлейн през 1938 г., непосредствено след която правителството на Чембърлейн е свалено. Министър-председателят на Великобритания остава с впечатлението, че на Хитлер може да се вярва. Германският канцлер успява да заблуди Чембърлейн, превръщайки го в “доброволна жертва” и представяйки му е една въобразена реалност за мир, към която той така или иначе се стреми.

Историята познава още много примери за лъжи от обществения живот на популярни личности. Такива са скандалът “Уотъргейт” с президента Ричард Никсън, заради който Никсън е принуден да подаде оставка през 1974 г. Тук лъжата на президента е насочена към американския народ, а мотивът му е да остане на власт.

Три години по-късно Джими Картер също прибегва до лъжа като прикрива плановете си за освобождаване на американски заложници в Иран. Тази лъжа остава в историята като аферата “Иран-контри”, чиято основна мишена са иранските терористи, а мотивът е сигурността на специалния отряд (пак там: 338-341).

Случаят с експлозията на космическата совалка “Чалънджър” (1986) е пример за неосъзнаване на опасност, което води до самоизмама и самовнушение, че поетият риск е малък. Така чрез поддържане на лъжовна вяра се стига до прикриване на информация, която експертите определят като лъжа чрез премълчаване (пак там: 345-351).

Любопитен е фактът, че въпреки многото примери за лъжи от обществено политическия живот на американското общество, за които говори П. Екман, той определя не Америка, а Русия като страната на лъжата. Анализирайки поведението на руските политици, в частност - Михаил Горбачов, по време на ядрената катастрофа в чернобилската централа през 1986 г. той установява, че прикриването/премълчаването на информацията е не просто политически акт, а народностно-психологическа характеристика или както той го определя *манталитет на руското общество*. П. Екман е на мнение, че осъзнатото и лично прикриване на информацията за радиационния теч илюстрира манталитета на едно общество, в което за да постигнеш нещо трябва да заобиколиш правилата. Авторът не вярва, че каквато и да е промяна в режима на управление би могла да доведе до промяна в манталитета, затова той поставя Русия пред Америка и я определя като страната на лъжата (пак там: 358-363).

Днес събитията около Крим и отношенията между Русия и Украйна ни карат да се замислим над думите на П. Екман за манталитета на руското общество, което след толкова революции, в условия на биологично инженерство, продължава да заобикаля правилата за солидарност, дипломация и мир.

П. Екман е категоричен, че мотивите за лъжата могат да бъдат различни, от това да се избегне наказание до постигане на облага или спечелване на адмирации и много други. Без значение от мотивите, лъжата е социално явление, което според автора възниква на психологическа почва и е елемент от човешкото поведение, затова може да се разглежда и извън пределите на политиката.

Интересни са примерите за лъжи на известни спортисти, въввлечени в допинг скандали. Такъв е случаят с Мария Шарапова, която през 2016 година е обвинена от Световната Анти-допингова Асоциация (САА) в употреба на забранен за спортисти медикамент. Няколко дни след обвинението тя дава пресконференция¹, по време на която признава, че е вземала забраненото вещество като се оправдава, че не е знаела за смята на името му и за включването на лекарството в списъка със забранени вещества.

По време на пресконференцията в публичното поведение на М. Шарапова се улавят “течове”, сигнализиращи за прикриване и фалшифициране на информация. В този контекст се разкриват т. нар. от Л. Леви „атрибути“ на лъжата, защото според автора, макар и неразривно свързана със словото, лъжата се проявява чрез декларативността и категоричността на изявеното“ (1975:20).

Тук идва ролята на невербалния канал на комуникацията, посредством който човек може да излъже само с едно кимване. Такъв е примерът с Мария Шарапова. Въпреки добрата подготовка на пресконференцията и добре отрететираната реч, информацията, идваща по невербалния канал на комуникацията, оставя противоречиви впечатления у аудиторията, а впоследствие М. Шарапова е лишена от правото да се състезава за период от две години.

¹ <https://www.youtube.com/watch?v=u5Jkaho3Qw>

За да аргументираме подтекстуалните противоречията в невербалното поведение на М. Шарапова ще се позовем на анализа на лъжата, който П. Екман (2011) предлага и преминавайки последователно през споменатите по-долу индикатори или атрибути на лъжата (думи, паузи на речта, тембър на гласа, мимики, движения на главата, жестове, стойка на тялото, дишане, изчервяване, преbledняване, изпотяване и т.н.т.) ще направим обобщения за нейното поведение.

Според Пол Екман (2011:20) в основата на въобразената реалност стои заблудата или неистината. В желанието да се поддържа известна илюзия се ражда лъжата, която авторът дефинира като “действие, при което един човек има намерение да въведе друг човек в заблуда като го прави предумишлено, без предварително уведомление за целта си и без ясно изразено от мишената желание”.

Според класическото разбиране за лъжата тя е морално непристойна и не бива да бъде допускана. Например И. Кант смята че „най-голямото нарушение на дълга на човека пред самия себе си, разглеждан само като морално същество (човечеството в неговото лице), това е противоположността на истината – лъжата“ (по Леви: 1975:23).

В съвременната си употреба, думата лъжа се определя като силен израз на морално порицание; в любезни разговори тя обикновено се избягва, като често се заменя с евфемизмите “заблуда” или “неистина”. Разгледана в контекста на неистината, лъжата се възприема не само като скриване на истина, а преди всичко като утвърждаване на една неистина (по Леви 1975:21).

Подробен аксиологичен анализ на лъжата прави Радостина Захариева в дисертацията си на тема „Познанието за лъжата, отразено в езика“ (2018 г). Тя представя класическото разбиране на Сократ (469-399 пр.н.е.) и Платон (427-347 пр.н.е.) за лъжата като привилегия на цивилните власти, през Аристотел (384-322 пр.н.е.), който я разглежда в две направления: преувеличаване, омаловажаване и прикриване... (по Захариева, 2018:25).

Р. Захариева очертава проявите и влиянието на лъжата като обобщава научните постижения в областта на Леон Леви (1928-2021), според който „лъжата е обективно социално явление в системата на обществените отношения и на личните взаимоотношение между хората“ (по Захарива 2018: 29).

В монографията си „Лъжата“ Л. Леви (1975; 59) се позовава на международната научна традиция по въпроса и прави задълбочен анализ на лъжата като я определя не просто като несъответствие между мислено и заявено, а и като отношение на човека към света, към себе си или като проява на отношение. Той представя и една от най-изчерпателните класификации на лъжата. Както следва; „обект на лъжата; субект на лъжата; отношение между субекта и обекта на лъжата; стимули, подбуди, мотиви, намерения, цели и т.н.т. на лъжата; съдържание на лъжата; качество на лъжата; количествени измерения на лъжата; обективна и субективна стойност на лъжата, на нейните резултати и последици.“ (пак там).

Съгласно тази класификация от особен интерес за нас представлява анализът на лъжата, направен **според нейния субект**, респективно известността или неизвестността на субекта и съобразно следните критерии:

- възрастта на субекта
- характера на субекта
- неговия темперамент
- нравствеността му
- отношението му към лъжата

Като синтетични критерии за класифицирането на лъжата в рамките на нейния субект, авторът определя още: уменията на субекта да лъже; неговият афинитет към лъжата; адаптацията към лъжата; психологическата удовлетвореност на субекта... (пак там:64).

Сред българските изследователи на човешкото поведение, подробно по въпроса за лъжата, заблудата и внушението като манипулативна техника в публичното говорене пише Величко Руменчев (2006:28-29). Подобно на Л. Леви той също се позовава на международната научна традиция в тази област и обръща внимание на видовете индикатори за лъжа на вербалното. В този контекст В. Руменчев говори за функция на подтекста на невербалната комуникация. Според него “функцията на подтекста изразява действителното отношение към словесно изразеното чрез подкрепяне, отричане или придаване на нюанси”. В този смисъл лъжата се оказва доста трудна за прикриване, тъй като невербалните сигнали или т.нар от Л. Леви „атрибути“ за измамно поведение представляват неволни грешки, които изтичат от поведението на лъжеца и се долавят от органите за осезание на другите индивиди.

Я. Тоцева е на мнение, че „успоредно с речевото си поведение, всеки човек реализира и цяла система от невербални средства, които могат да допълват или съпътстват речта“. Тя отбелязва, че в редица случаи речевото и неречево поведение могат и да се разминават като по този начин затрудняват общуването и създават усещане за лъжа и недоверие (по Тоцева 1993:197).

В пета глава на книгата си „Езикът на тялото“, Алън Пийз описва несловесните жестове, издаваща коварство или лъжа. Той се позовава на експеримент, проведен от Дезмън Морис с група медицински сестри, които били инструктирани да лъжат пациенти за здравословното им състояние и друга група, която трябвало да казва истината. Наблюденията върху медицинските сестри показали, че тези от тях, които лъжели, използвали много повече и по-често жестове на докосвания на лицето, отколкото онези, които казвали истината (по Пийз 2000: 65).

Според Пол Екман (2011) лъжата има две основни форми: прикриване и фалшифициране. Под прикриване авторът разбира премълчаване или непоказване на истината, а фалшифицирането определя като съобщаване на лъжлива информация с цел изопачаване (пак там: 2011:37).

Изследователят провежда редица експерименти, целящи интерпретиране, разобличаване и анализ на лъжата. В своите дългогодишни изследвания той установява, че трябва едновременно да се следят много сигнали от различни източници. Като източници или “течове” на информация и сигнали за измамно поведение той определя: думите, паузите на речта, тембъра на гласа, мимиките, движенията на главата, жестовете, стойката на тялото, дишането, изчервяването, прелебдяването, изпотяването и т.н.т. (пак там: 84).

Придържаме се към мнението на автора, че тези източници са от особено значение тъй като лъжците не могат да контролират едновременно всички изброени сигнали и най-често се фокусират върху подбора на думите. На второ място П. Екман поставя лицето, на което хората обръщат голямо внимание. И ако думите могат да се репетират, а лицето да се маскира, то гласът и тялото трудно могат да се овладеят поради връзката им с онази зона от човешкия мозък, която отговаря за емоциите. Точно затова той ни съветва да обръщаме внимание на *тялото и движенията, които често биват пренебрегвани*. В своите проучвания П. Екман (2011:83-134) преминава последователно през няколко конкретни индикатори за лъжа и установява, че при всеки един от тях се допускат грешки. Например при добре репетирана реч биха могли да се допуснат *грешки на езика*. Този тип грешки са описани за първи път от Зигмунд Фройд в “Психологията на всекидневния живот”. Според него грешките на езика изразяват нещо, което не искаме да споделим или са израз на потиснато намерение (по Екман: 2011:92).

Друг характерен индикатор за лъжа са т. нар. *тиради* или *словоизлияния* с компрометираща информация, подадени под въздействие на чувства. Като четвърти индикатор (*небрежност, грешка на езика, тирада*), изследователят поставя *уклончивите отговори* или извъртанятия, целящи избягване на въпроса. В литературата тези отговори са известни като т.нар. капан на Брокау.

Ако се върнем на споменатата по-горе реч на М. Шарапова, бихме казали, че при нея се срещат уклончиви отговори. Например, на въпроса за липсата на информация за лекарството от страна на нейния доктор, спортистката отговаря уклончиво, потвърждавайки собствената си грешка и поемайки лична отговорност. (3:30)²

Представяйки т. нар. “течове” на информация, П. Екман (2011:94-97) определя **паузите на речта** като най-честият индикатор за измама. Съветва ни да обръщаме внимание на чести кратки паузи в речта както и на колебливото начало, които най-често се проявяват при липса на предварителна подготовка. В примера с Мария Шарапова, се наблюдават чести паузи на речта (0:37, 0:50, 1:24, 1:27, 1:53, 2:19, 2:30, 2:49, 4:21, 4:25, 6:07, 6:12, 7:15)³, някои от които придружени с тежки, печални въздишки, съчетани с равномерен тон на гласа.

По отношение на тона на нейния глас се съгласяваме с П. Екман и насочваме вниманието си към връзката между тона на гласа и изпитваната емоция. Според автора височината на тона на гласа се повишава при изпитване на отрицателни емоции като гняв или страх, а равният и безизразен тон не винаги звучи достоверно. В този смисъл П. Екман търси връзката между **промяната във височината на тона на гласа и опита за измама**. Разбира се, не бива да се предверяваме само на промяната във височината на тона на гласа, за да не допуснем т.нар “грешка на Отело” като пренебрегнем индивидуалните различия в емоционалното поведение на хората. В конкретният пример се наблюдава равен тон с понижен глас, по-тиха и по-бавна реч, сигнализираща за изпитвана негативна емоция - печал.

Авторът ни съветва да насочваме вниманието си и към емблематичните жестове, тъй като тяхното значение е много специфично и поради това - рядко двусмислено. Илюстративните жестове заемат важно място при детекция на лъжата, но според изследователите на невербалното поведение, значително намаляват за сметка на емблематичните. Точно това се наблюдава и по време на пресконференцията на М. Шарапова. Тя оставя усещане за съзнателно контролиране на илюстративните жестове с ръце, което ни кара да се съмняваме в казаното от нея. И въпреки че П. Екман е на мнение, че манипулаторите или т.нар. “паразитни жестове - адаптори” са ненадежден източник на измама, защото преди всичко изразяват дискомфорт или релаксация, в конкретния пример употребата им се увеличава в израз на негативни, печални емоции, които се долавят и на ниво тон на гласа, а движението на меродавните мускули по челото на М. Шарапова и сведения поглед, особено в края на конференцията, загатват за проява на чувство на вина и печал.

Подобно е и отношението на учените към стойката на тялото, разгледана в контекста на измамата и лъжата. Според тях хората добре умеят да я контролират, да заемат подходяща поза и да я владеят успешно. Като възможна тенденция за изследвания се посочва леко наклонената напред поза в израз на гняв или интерес и отдръпване назад при страх и отвращение (пак там: 105-123). В случая с М. Шарапова от позата на тялото не бихме могли да съдим за прикриване или фалшифициране на поднесената информация.

² <https://www.youtube.com/watch?v=u5Jkaho3Qw>

³ <https://www.youtube.com/watch?v=u5Jkaho3Qw>

Ако посочените дотук сигнали за лъжа са част от опорно-двигателната система, то вегетативната нервна система също трябва да се взема под внимание. Сред индикаторите за емоционална възбуда попадат: начинът на дишане, честотата на преглъщане, нивото на потене, изчервяване на лицето, пребледняване, разширяване на зениците. В литературата промените във вегетативната нервна система се разглеждат като значими и надеждни източници на измама не само поради невъзможността да бъдат потискани и контролирани, а и защото са сигурен източник на силна емоция. Именно сигналите за конкретни емоции, идващи от лицето, тялото, гласа, думите или вегетативната нервна система могат да ни помогнат да разграничим истината от лъжата (пак там: 124).

В този контекст П. Екман⁴ предлага 38 въпроса, на които трябва да се отговори при анализ на лъжа, съответно: въпроси относно лъжата, въпроси относно лъжеца и въпроси относно изобличителя. Въз основа на отговорите, лъжата би могла да се определи като трудна или лесна за разобличаване (по П. Екман 416:241).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В съответствие с въпросите за анализ на лъжата на П. Екман и по-конкретно тези отнесени към лъжеца, накратко бихме обобщили, че въпреки предварителната подготовка на спортистката и добрият подбор на репликите ѝ, по време на пресконференцията се улавят индикатори, сигнализиращи както за прикриване на информацията относно употребата на забранения медикамент, така и за фалшифициране на данни чрез отправяне на уклончиви и неточни съобщенията.

Като доказателство привеждаме последвалото наказание – лишаването ѝ от право на състезание за период от две години, загубата на доверие у аудиторията, спортната общност както и ударът по репутацията на М. Шаропова. В допълнение, доброто познание между тенисистката и нейния лекар, доверието и ценностите, които споделят, намаляват вероятността от случайна грешка.

Наличието на тези индикатори ни позволява по-точно и лесно да интерпретираме знаците на лъжата като същевременно засилва чувството за вина и срам у извършителя, а страхът от разобличаване води до признание за допускане на неволна грешка и поемане на лична отговорност под претекст за незнание или самозаблуда.

⁴ Опитен ли е лъжецът?

Изобретателен ли е лъжецът, има ли остър и комбинативен ум?

Лъжецът има ли добра памет?

Лъжецът умее ли да говори гладко и да убеждава?

Лъжецът използва ли движенията на меридачните мускули за емпфаза на речта си?

Възможно ли е лъжецът да е повярвал в собствената си лъжа?

Лъжецът спада ли към типа "естествени лъжци" или психопати?

Характерът на лъжеца прави ли го особено податлив към страх, вина или удоволствие от лъжата?

Лъжецът срамува ли се от това, което крие?

Възможно ли е заподозреният да изпитва страх, вина или удоволствие дори ако е невинен и напълно честен?

Въз основа на функцията на подтекста на невербалната комуникация бихме могли да обобщим казаното от М. Шарапова като лъжа, а дали това е момент от нейния публичен живот или народностно-психологическа характеристика, част от манталитета, за който говори П. Екман, можем само да предполагаме.

ЛИТЕРАТУРА

1. Екман, П. (2011). *Излъжи ме ако можеш*. С., Жануа 98”.
2. Захаријева, Р. (2018). *Познанието за лъжата отразено в езика (изселеване върху идиоматиката на френския, румънския и българския език)*, Автореферат, СУ „Св. Кл. Охридски“.
3. Кант, И. (2010). *Метафизика на нравите*. Втора част. Метафизически основни начала на Учението за добродетелта (Божидар Гумнеров – превод). София: Фараго.
4. Леви, Л. *Лъжата*. (1975). София: изд. „Наука и изкуство“.
5. Морис, Д. (2007). *Жестове и поведение. Въведение в езика на тялото*. София: „Сиела“.
6. Пийз, А. *Езикът на тялото; Гарнър, А.(2000).Скритият смисъл на думите*. С., “Сиела“.
7. Руменчев, В. (2006). *Невербална комуникация в публичната реч и деловото общуване*. С., УИ „Св. Кл. Охридски“.
8. Тоцева, Я. (1993). *За необходимостта от реторическа подготовка на бъдещите учители – Училище, № 11*.
9. Харари, Ю. (2020). *Кратка история на човечеството*. С., “Изток-Запад”.
10. <https://www.youtube.com/watch?v=_u5JkaHo3Qw> последно посетено на 10.11.2021 г.